

Primljeno: 12. 9. 2022.

Prihvaćeno za štampu: 18. 10. 2022.

Dr. sc. Sulejman Topoljak, redovni profesor

Univerzitet u Bihaću

Islamski pedagoški fakultet

E-mail: sulejman.topoljak@hotmail.com

KOLEKTIVNE DUŽNOSTI: VJERSKA OBAVEZA I NUŽNOST U REFORMI UMMETA

Sažetak

Mnogobrojni su razlozi savremene civilizacijske i kulturne zaostalosti muslimana u odnosu na ostale narode, kulture i civilizacije. To je posebna neiscrpna i teška tema koja nije predmet naše studije o kojoj se mnogo pisalo, piše, raspravlja i promišlja. Zaostalost muslimana danas je samo posljedica, a glavni, možda i jedini njen uzrok, je pogrešno, parcijalno i neispravno poimanje, razumijevanje, prihvatanje i primjena islamskog vjerovanja i učenja od strane samih savremenih muslimana.

Ispravno vjerovanje i učenje trebaju da kod muslimana profiliraju ispravnu i uravnoteženu percepciju i viziju kosmosa, života i čovjeka i njegovog odnosa prema Bogu, prirodi i ostalim stvorenjima. Bez ispravnog formatiranja svijesti o navedenim istinama kod muslimana nezavidna situacija ummeta se ne može i neće promijeniti.

U tom kontekstu ova studija namjerava potencirati jednu od najvažnijih institucija u šerijatu, instituciju kolektivnih obaveza, bez koje, po nama, ne može biti vjerske, civilizacijske a ni kulturne reforme ummeta. Ta institucija je već odavno skoro u potpunosti zanemarena u ovosvjetskom civilizacijskom i kulturnom segmentu, a na vjerskom je uveliko svedena i ograničena samo na neke njene obredne aspekte.

Studije će pokušati, u okvirima dostupnog prostora i postavljenih pravila, osvjetliti najbitnije reformatorske dimenzije institucije šerijatskih kolektivnih obaveza el-fardul-kifajeh s ciljem isticanja i ukazivanja na njenu važnost, značaj i reaktiviranje što je neophodno za opstanak, renesansu i napredak ummeta.

Ključne riječi: kolektivne obaveze, individualne obaveze, islam, šerijat, ummet, odgovornost, reforma, individualni i kolektivni interesi.

Uvod

Nezavidno stanje u kojem se našao islamski svijet poslije pada hilafeta 1924. godine pa sve do danas je očito svakom onome koga se to tiče, iritira i ne da mu mira, niti spokoja.

Svi pokušaji koji su poduzeti od strane raznih dobronamjernih islamskih institucija i muslimana reformatora nisu dali željene rezultate, a niti su realizovali postavljene ciljeve. Istina je, mora se priznati, da je sjeme koje su oni posijali dalo i daje neke konstantno slatke i korisne plodove od kojih su najupečatljiviji to što se islam sve više prihvata, kako od strane muslimana, tako i od nemuslimana kao cjelokupni sistem života koji ne priznaje njegovu podjelu na profani i sakralni svijet, te sve više širi svijest o nužnosti vjere i vjerovanja u životu ljudi, kako pojedinaca, tako i institucija i zajednica.

Tematika metodologije islamskog prava se ne bi trebala i ne bi smjela tretirati samo kroz puka teorijska pitanja i naglabanja koja nemaju veze sa životom i stvarnosti, nego se, prije svega, moraju posmatrati i prihvatiti kao generalni principi i pravila koja preveniraju muslimanski um od zastranjenja pri razumijevanju šerijatskih tekstova i intencija, te koja mudžtehidu otvaraju vidike u razumijevanju njihove pravilne percepcije i primjene.

Jedna od nezaobilaznih tema islamske metodologije prava je i institucija kolektivnih obaveza *el-fardul-kifaje*. Nažalost, mnogi muslimani, kako oni koji nisu šerijatski obrazovani, tako i većina onih koji jesu, ovu instituciju svode, ograničavaju i percipiraju, te tumače i pojašnjavaju isključivo samo kroz prizmu obredoslovlja poput propisa dženaze i pored njene generalnosti koja obuhvata i proteže se na sve segmente ljudskog života isto kao i šerijatski propisi i norme.

Kolektivne obaveze su temeljna šerijatska pitanja kojima muslimani moraju posvetiti posebnu pažnju. Od njih se traži da ih pravilno percipiraju, razumiju i primijene zbog toga što one imaju direktan uticaj, kako na život pojedinca, tako i na život zajednice, društva i države.

Studija dobiva na važnosti i s aspekta što kolektivne obaveze, koliko nam je poznato, nisu tretirane na našem govornom području na ovakav način kako će ih ova studija elaborirati, što se može reći da je to prvi

korak ka njihovom pravilnom rezonovanju, aktiviranju i primjeni na putu reforme stanja muslimana našeg podneblja.

U nastavku studija će se fokusirati na definiciju i pravni status kolektivnog vadžiba, na razliku između individualnih i kolektivne obaveze, dimenzije kolektivnih obaveza, važnost kolektivne obaveze za opstanak, reformu i razvoj ummeta, posljedice njihova pogrešna razumijevanja i primjene, te na još neka najvažnija pitanja koja se tiču te institucije.

Definicija i pravni status šerijatskih kolektivnih obaveza

Šerijatsko-pravna obaveza, po većini metodologa islamskog prava, se dijeli na pet vrsta: vadžib, mendub, haram, mekruh i mubah.¹ Navedene vrste pravnih normi obuhvataju i protežu se na sve segmente života, a čijom primjenom pravni adresat realizuje i iskazuje pokornost prema svom Gospodaru, Uzvišenom Allahu i na taj način postaje Njegov rob u izbornom i neizbornom smislu.²

S drugog aspekta, šerijatska pravna norma sa svih svojih pet vrsta ima direktan uticaj na život ljudi s obzirom na to da njihovom primjenom oni pribavljaju sebi interes i korist, te uklanjaju od sebe štetu i neugodnosti.

Metodolozi islamskog prava vadžib definiraju kao djelo za čiju primjenu se pravni adresat nagrađuje, a za neprimjenu kažnjava.³ Vadžib dijele na nekoliko vrsta s obzirom na to s kojeg ga aspekta posmatraju.

¹ Hanefijski metodolozi zastupaju sedmoversnu podjelu šerijatske prave norme dodavajući na spomenutih pet vrsta još i farz i mekruh tahrimen. Vidi: Topoljak, Sulejman, *Uvod u metodologiju islamskog prava*, Novi Pazar, 2006, str. 31-32., Ševkani, *Iršadul-fuhuli*, Darul-m'arife, Bejrut, Liban, str. 6. Esfahani, *El-Keššaf anil-mahsuli*, Darul-ilmije, Bejrut, Liban, prvo izdanje, 1/191-192.

² Vidi. Šatibi, *El-Muvafekatu fi usuliš-šeri'ati*, Darul-me'arif, Bejrut, Liban, verifikacija: Abdullah Draz, 2/168

³ Gazali, *El-Mustesfa minel-usuli*, Darul-kutubil-ilmije, Bejrut, Liban, drugo izdanje, 1/65.

Pored ostalog dijeli ga i po osnovu onoga od kojeg se traži njegova realizacija na individualnu i kolektivnu obavezu – vadžib.⁴

Pri definiranju kolektivnih obaveza – vadžiba navode mnogobrojne definicije. Ukoliko se one pomno analiziraju zapazit će se da su po značenju i biti istoznačne i pored toga što im se forme razlikuju. Metodolozi su saglasni da je kolektivna obaveza djelo čije izvršenje Zakonodavac traži na imperativan način od strane pravnih adresata, ali bez personalnog određivanja i imenovanja realizatora.

Stoga, ukoliko ga realizuje i izvrši bilo ko od pravnih obveznika na jedan dostatan i prikladan način smatrat će se da se ta vrsta obaveze izvršila i realizovala i da su se ostali oslobodili od odgovornosti za njeno neizvršenje. Ukoliko je niko od pravnih adresata ne izvrši, smatrat će se da su svi griješni i odgovorni zbog njenog neizvršenja jer su zanemarili šerijatsku obavezu.⁵ Najčešći primjeri koje islamski pravници navode za kolektivnu obavezu su: dženaza namaz, institucija naređivanja dobra i sprečavanja zla, džihad, itd.

Smisao kolektivne obaveze leži u tome što je to obaveza svih pravnih adresata pa ukoliko je neki od njih izvrše obaveza njenog izvršenja se anulira u odnosu na ostale, te se nakon toga oslobađaju svi grijeha za njeno neizvršenje. Međutim, ukoliko je zanemare, ili je u potpunosti ne izvrše svi će biti odgovorni i griješni za njeno neizvršenje zbog toga što Zakonodavac kod kolektivne obaveze ne tretira na prvom mjestu pravnog adresata nego djelo.⁶

Važnost i značaj kolektivne obaveze i status onoga koji je izvrši

Većina metodologa islamskog prava smatra da je individualna obaveza strožija od kolektivne s obzirom na to da se traži personalno od svakog

⁴ Gazali, *El-Mustesfa minel-usuli*, 1/67-70, Hallaf, *Ilmul-usulil-fikh*, Alžir, prvo izdanje, 1990. godine, str. 106.

⁵ Salah, Zejd, *El-Hukmuš-šer'ijjiti-teklifijj*, Darus-sahve linnešr, Kairo, str. 55, Ebul-Ajnejn, Bedran, *Usulil-fikhil-islamijj*, Muessesetu šebabil-džami'ati, Egipat, str. 263.

⁶ Salah, Zejd, *El-Hukmuš-šer'ijjiti-teklifijj*, Darus-sahve linnešr, Kairo, str. 55, Ebul-Ajnejn, Bedran, *Usulil-fikhil-islamijj*, Muessesetu šebabil-džami'ati, Egipat, str. 263.

pravnog adresata pa se samim njenim izvršenjem od strane nekog od njih ne oslobađaju ostali pa je stoga ona sama po sebi i teža za njega.⁷

Međutim, stav većine metodologa ni u kom slučaju ne umanjuje važnost kolektivnih obaveza u pogledu samog Zakonodavca. Imam Zerkeši je u tom smislu rekao: „Kolektivna obaveza se ne razlikuje od individualne po pravnom statusu, nego samo po vrsti, jer se obje moraju izvršiti.“⁸

Zakonodavčeva intencija u kolektivnim obavezama je, ustvari, realizacija samog djela bez obzira na njegovog realizatora, jer se namjeravani interes Zakonodavca od njegovog izvršenja realizuje sa samom njegovom realizacijom, a ne s njegovim izvršiocem. Stoga, kada se izvrši neko djelo koje ima status kolektivne obaveze na način kako to Zakonodavac traži realizovat će se u isto vrijeme i šerijatski interes i intencija, oslobodit će se od njegovog zaduženja i anulirat će se grijeh od ostalih obveznika što nije slučaj s individualnom obavezom.⁹

Iz navedenog se vidi važnost realizacije kolektivnih obaveza. Onaj koji ih izvrši u biti je izvršio šerijatsku obligaciju s obzirom na to da ju je lično uradio, uklonio je u isto vrijeme i poteškoću i grijeh od ostalih muslimana te na taj način, njenom realizacijom, ostvario je šerijatski namjeravani cilj i intenciju.¹⁰

Zbog svega toga i još nekih drugih dokaza neki metodolozi su dali prednost kolektivnoj nad individualnom obavezom, jer izvršenjem individualne obaveze se anulira grijeh samo od njenog izvršioca, ali ne i od ostalih obveznika.¹¹

Isto tako treba istaći da individualne i kolektivne obaveze ne smiju ići jedna na uštrb druge, nego je neophodno obje uvažiti i tretirati.

U tom smislu imam Gazali u svom djelu *El-Ihjau*, kada je govorio o uvjetima bavljenja naukom o pravnom razilaženju, između ostalog, je

⁷ Hallaf, *Usulul-fikh*, str. 109, Bedran, *Usulul-fikh*, str. 263-264.

⁸ Zerkeši, *El-Bahrul-muhit*, 1/377.

⁹ Šihabuddin el-Hanbeli, *El-Musevvede fi usulil-fikhi*, Darul-kitabil-'arabi, Bejrut, Liban, str. 30.

¹⁰ Zerkeši, *El-Bahrul-muhit*, 1/322, 332.

¹¹ Ibid.

rekao: „(...) da se tom naukom tj. pravnim razilaženjima koja ima status kolektivne obaveze, ne smije baviti onaj koji nije apsolvirao nauke koje imaju status individualnih obaveza. Ko je obavezan izvršiti individualnu obavezu pa se počne zanimati kolektivnom vjerujući da je takva njegova namjera ispravna je u biti lažov, kao npr. onaj koji zanemari namaz, a počne se temeljito zanimati za nabavku i proizvodnju odjeće namjeravajući pokrivanje avreta.“¹²

Prema tome, kolektivne obaveze imaju istu važnost i značaj kao i individualne a u nekim aspektima i posljedicama čak i veće i značajnije. Stoga je obaveza brinuti o njima isto ili čak i više kao i o individualnim. Obje vrste imaju status šerijatskih obligacija, jer primjenu svake od njih Zakonodavac nalaže i namjerava. U slučaju kada njihovo izvršenje dođe u koliziju, metodolozi smatraju da se preferiranje između njih treba izvršiti sukladno pravilima balansiranja interesa i šteta u šerijatu.

Ovdje se nameće jedno logično pitanje. Ukoliko se obaveza izvršenja kolektivnih obaveza anulira s njenim izvršenjem od strane nekih pravnih adresata, što implicira i uklanja poteškoću od ostalih, da li to znači da je Zakonodavac izjednačio u nagradi njena izvršioca s onima koji nisu uzeli učešća u tome?

Istina je da tu nema izjednačavanja među njima osim u anuliranju grijeha koji se od njenog izvršitelja anulira zbog samog njegovog izvršenja, nakon čega on ima pravo na nagradu za počinjeno djelo kao i nagradu za uklanjanje grijeha od ostali pravnih obveznika.

A pravni adresati koji nisu učestvovali u realizaciji kolektivne obaveze su oslobođeni grijeha iz razloga što nisu mogli učestvovati u njenoj realizaciji ili zbog nestanka njihovih interesa u toj obavezi, ili zbog toga što ju je neko drugi izvršio umjesto njih.

To je imam Karafi pojasnio na sljedeći način: „Kada se načelno ustanovi obaveza izvršenja neke kolektivne obaveze od strane određene populacije obveznika, kako onda da se na osnovu tuđe realizacije oslobodi te obaveze onaj koji je ne izvrši i pored toga što ona može biti i tjelesne prirode poput dženaze namaza i džihada gdje nije dozvoljeno da neko zamijeni nekoga, te kako da šerijat izjednači onog koji je izvrši s onim koji je ne izvrši? Odgovor: „Izvršilac se izjednačio sa

¹² Ebu Hamid el-Gazali, *Ihja 'ulumid-din*, 1/42.

neizvršiocem samo po pitanju oslobađanja zaduženja, ali ne i po uzroku. Uzrok anuliranja obaveze od njenog počinioca je njeno izvršenje, dok je neizvršiocu realizacija tog interesa uskraćenog radi koga je ono i postalo obavezno. Stoga nema grijeha jer nije postojala obaveza koja se anulirala zbog toga što se mudrost radi koje je ona bila propisana nije mogla realizovati.¹³

Anuliranje obaveze od ostalih pravnih adresata zbog njenog izvršenja od strane nekih ne znači da su oni izjednačeni u nagradi i odlikovanosti po pitanju njene realizacije, jer kako je moguće da Zakonodavac izjednači onog koji izvrši Njegovu obavezu s onim koji nije učestvovao u njenoj realizaciji?!

Onaj koji izvrši kolektivnu obavezu bit će nagrađen za njenu realizaciju, a onaj koji nije - neće, s tim što su svi zbog njenog izvršenja oslobođeni grijeha.

Međutim, ko ne izvrši kolektivnu obavezu i pored toga može biti nagrađen ukoliko podrži, motivise i pomogne one koji je izvrše. U tom slučaju će biti nagrađen za svoj doprinos, jer islamski ummet je kao jedna zgrada čiji se dijelovi međusobno podupiru, jačaju i potpomažu u realizaciji Allahovih propisa.

Kur'an jasno osuđuje pasivne faktore društva koji ne čine dobro, niti podstiču na njega. U tom smislu Uzvišeni Allah je rekao: „*I da se puki siromah nahrani – jedan drugog ne nagovarate*“ (El-Fedžr, 18).

Dakle, Kur'an smatra grešnikom onoga koji ne podstiče na dobro zbog toga što je zanemario nešto što je bio u mogućnosti uraditi bez ikakve poteškoće. Poslanik, a.s., je rekao: „Onaj koji ukaže na dobro, ima nagradu onoga koji ga uradi.“¹⁴

Distinkcija između činioca i nečinioca dobra stvara poseban natjecateljski duh u islamskom društvu, na šta podstiče i poseban status i vrijednost rada koju islam zagovara. Stoga se muslimani natječu u činjenju šerijatskih obaveza koje su u krajnjoj konsekvenci i dobra djela

¹³ Karafi, Šihabuddin, *Ez-Zehire*, Darul-magribil-islami, prvo izdanje, 1994. godine, 1/83.

¹⁴ Muslim od Ibn Mesuda u Knjizi o vlasti, br. 3504.

čiji plodovi i koristi se reflektuju na živote ljudi. Na onom svijetu će u isto vrijeme biti višestruko nagrađena od strane Uzvišenog Allaha.

Opasnost indolentnosti u realizaciji kolektivnih obaveza

Općepoznato je u metodologiji islamskog prava da ukoliko neko od pravnih adresata izvrši kolektivnu obavezu, da se ostali oslobađaju njene obaveznosti i grijeha za njeno neizvršenje. Pod tim oslobađanjem se misli na obaveznost kolektivnih vadžiba čije neizvršenje donosi onome ko ih zanemari grijeh i odgovornost, jer ukoliko se takva obaveza ne izvrši svi muslimani su grijешni prema Allahu: oni koji su bili kompetentni za njihovo izvršenje zbog svoje indolentnosti, ali i oni koji nisu zbog nepodsticanja i nepodržavanja kompetentnih.

Međutim, ukoliko se takve obaveze realizuju na propisan način u smislu da se njihovom primjenom pribavi namjeravana korist i ukloni šerijatska šteta, onda se svi oslobađaju njihove obaveznosti.

Nakon izvršenja kolektivne obaveze od strane nekog pravnog adresata ne treba shvatiti da nekom drugom poslije toga nije dozvoljeno uraditi istu. Naprotiv, to će se smatrati samo njenim upotpunjenjem. Takvo djelo će, također, imati status vadžiba – obaveze jer se i putem njega realizira namjeravani interes Zakonodavca.

U tom smislu imam Karafi citira neke učenjaka i navodi sljedeći citat: „Mudžahid koji se priključi ostalima u džihadu i pored toga što je bio oslobođen te obaveze, njegov džihad će imati status vadžiba nakon što ga nije imao. Neki učenjaci su taj propis primijenili i na ostale kolektivne obaveze poput onoga ko se priključi onom koji oprema umrlog ili onima koji traže znanje. Edukacija takvih učenika ima status vadžiba, a svoj stav su obrazložili na način da se tad nužni interes još nije bio u potpunosti realizovao, te da se mogao realizovati samo s učešćem svih muslimana. Stoga je neophodno da učešće svih muslimana bude obaveza – vadžib, a njihova nagrada će biti proporcionalna njihovom trudu.“¹⁵

¹⁵ Karafi, *Ez-Zehire*, 1/84.

To pravilo se treba primijeniti na sve vrste kolektivnih obaveza izuzev onih kod kojih se šerijatski interes realizuje samo putem njihove konstantne primjene poput kupanja i ukopavanja umrlih.

Imam El-'Izz ga je pojasnio na sljedeći način: „Kada neko samostalno krene u realizaciju neke kolektivne obaveza pa mu se priključe drugi prije nego se postigne njen intencijski interes, njihovo učešće će imati status farza ukoliko se njena potpuna realiziranost mogne postići samo s ostalim pored njega, jer se u navedenom primjeru namjeravani interes još nije bio realizovan.“¹⁶

Ovdje još treba istaći da se nadležni imaju pravo umiješati kod raspodjele resursa ummeta kako vlastela, klijentela i oligarhi nad njima ne bi dobili monopol i na taj način zaštitili njihovu pravednu raspodjelu i uspostavili ekonomsku i socijalnu pravdu u islamskom društvu i državi

Zapostavljanje kolektivnih obaveza i posljedice njihovog zanemarivanja na stanje ummeta

Općepoznato pravilo je, kako smo i naveli, po pitanju kolektivnih obaveza je da se one anuliraju ukoliko ih izvrši neko od pravnih adresata. Međutim, metodolozi prava navode da se u nekim slučajevima kolektivna obaveza transformiše u individualnu. U tom slučaju, onda Zakonodavac u isto vrijeme uzima u obzir i izvršioca djela i samo djelo¹⁷ kao npr. kada se izvršenje kolektivne obaveze traži od jednog pravnog adresata ili više njih.

Pravnici za to navode sljedeće primjere: kada se nađe u nekom mjestu samo jedan učenjak kompetentan za izdavanje fetvi, ili jedan ljekar, ili jedan spasilac davljenika, itd.

U svim navedenim i sličnim situacijama kolektivna obaveza se transformiše u individualnu i onda, takav transformirani kolektivni vadžib u individualni ima status osnovnog individualnog poput namaza, posta, zekata, itd. Npr. navedenom ljekaru u gradu u kojem nema

¹⁶ Izudddin b. Abdusselam, *Kava'idul-ahkami fi mesalihil-enami*, Darul-džejli, Bejrut, Liban, 1/51.

¹⁷ Ahmed, Husari, *Nazarijetul-hukmi ve mesadirit-tešri'i fi usulil-fikhi*, Mektebetul-kullijatil-ezherijje, Kairo, Egipat, 1981, str. 59.

drugog ljekara njegove struke ili kompetencije je individualna a ne kolektivna obaveza liječiti stanovnike tog mjesta. Ko se počne utapati i zatraži pomoć pa ga vidi samo neko ko zna plivati, takvom spasiocu je individualna obaveza spasiti ga.¹⁸

Navedeno pravilo se primjenjuje i na slučaj kada se neko zaduži s kolektivnom obavezom a u isto vrijeme je najsposobniji da je izvrši, njemu takva obaveza postaje individualna,¹⁹ a u odnosu na ostale zadržava isti status tj. ostaje kolektivna.

Iz navedenog se razumije da u datim okolnostima za neke pravne adresate neke kolektivne obaveze dobivaju status individualnih dok u odnosu na ostale obveznika zadržavaju kolektivni status.

Isto tako, kolektivne obaveze se transformišu u individualne u odnosu za sve muslimane u situacijama kada njihovo zanemarivanje i ignorisanje ima za posljedice opću štetu poput borbe na Allahovu putu. Džihad je, npr., u osnovi kolektivna obaveza. Međutim, ukoliko muslimani budu napadnuti od strane neprijatelja, ona se tada transformiše u individualnu pa džihad postaje obaveza svakog muslimana koji je sposoban nositi oružje i suprotstaviti se tom agresoru.²⁰

Islamski ummet danas preživljava opću zaostalost na svim aspektima života kako duhovnog i naučnog, tako i materijalnog i tehnološkog. Uspostavljanje, razvoj i napredak svih navedenih aspekata u osnovi ima status kolektivnih obaveza koje su danas u ovakvom nezavidnom stanju u kojem se našao islamski ummet transformirane u individualne obaveze svakog muslimana sukladno njegovim mogućnostima i sposobnostima, jer su nužna osnova za njegovu izgradnju, jačanje, zaštitu i napredak.

Posebno se takve transformisane kolektivne obaveze tiču učenjaka, stručnjaka i specijalista, jer su oni najmoćniji i najsposobniji da ih uspostave, realizuju, razvijaju i primijene, svako u svojoj branši i struci.

¹⁸ Zejdan, *El-Hukmuš-šer'i*, str. 59, Muhammed, Zuhajli, *Usululu-fikhil-islami*, Novo izdanje, Damask, 1986. godina, str. 267.

¹⁹ Zerkeši, *El-Bahrul-muhit*, 1/332.

²⁰ Husari, *Nazarijetul-hukmi*, str. 59.

Za realizaciju kolektivnih obaveza u biti su zaduženi svi pravni obveznici, kako oni koji su sposobni da ih izvrše, tako i oni koji nisu. Sposobni će biti griješni zbog toga što nisu izvršili obavezu koju su mogli, a nesposobni - zbog toga što ih nisu podsticali i bodrili da je izvrše. Na taj način zbog njihove nerealizacije svi muslimani su griješni.

Iz navedenog se da zaključiti da je jedan od glavnih razloga sveopće civilizacijske zaostalosti islamskog ummeta, posebno naučne, tehnološke, socijalne, itd., koja ima status kolektivnog vadžiba, je upravo nerazumijevanje, ignoriranje i zanemarivanje kolektivnih obaveza.

Zbog toga je danas svaki musliman griješan sukladno svojoj sposobnosti, položaju i stručnoj naobrazbi i specijalizaciji. Pravilna realizacija kolektivnih obaveza podrazumijeva njihovo vršenje u okvirima prirodnih i društvenih zakona te zakonitosti na kojima počiva život na ovome svijetu koji su neumoljivi i koji nikoga ne privileguju. Ko ih bude poštovao, uvažavao i radio sukladno njima napredovat će, u protivnom će nazadovati bez obzira koje vjere i nacije bio i bez obzira da li bio vjernik ili nevjernik.

Prema tome, savremeni islamski ummet je danas ponižen, oslabljen i marginaliziran, prije svega, zbog toga što je ignorisao kolektivne šerijatske obaveze, a posebno ovosvjetske pa je zlo, nepravda i nemoral zavladao cijelim svijetom sukladno riječima Uzvišenog: „*I izbjegavajte ono što će dovesti do smutnje koja neće pogoditi samo one među vama koji su krivi, i znajte da Allah strašno kažnjava*“ (El-Enfal, 25).

Dokaz koji potvrđuje navedenu tvrdnju je sama realnost da se većina današnjih muslimana već dugo vremena zanima, prvenstveno, samo za individualne obredne obaveze poput namaza, posta, itd., dok se skoro vrlo malo ili nikako ne zanimaju za ovosvjetske kolektivne gdje su mnogi od njih sve vrste kolektivnih obaveza ograničili na neke obredne poput dženaze, bajrama itd.²¹

²¹ Nažalost, takva praksa se primjenjuje i educira i u našim obrazovnim institucijama. Često sam tokom svojih predavanja pitao studente da mi definiraju i navedu primjer za kolektivni vadžib. Većinom nisu znali definiciju, a kao primjer su uvijek navodili dženazu namaz. Kada bih im rekao da je kolektivni vadžib sve ono bez čega jedna zajednica ne može normalno funkcionisati bili bi iznenađeni i zadivljeni. Bez pravilne

Na taj način se izgubila važnost i uloga kolektivnih obaveza u javnom životu muslimana. I to je jedan, kako smo istakli po nama, od najvećih uzroka njihove slabosti, zaostalosti i poniženja a kao dokaz za to dovoljno je samo navesti da je skoro svaka muslimanska zemlja, npr., po pitanju ishrane svojih stanovnika i njihove zaštiti i odbrane ovisna od neke nemuslimanske države.

Zbog svega toga, mnoge kolektivne obaveze danas su postale individualne i imaju status namaza, zekata i posta. Islamski ummet će se osloboditi grijeha za njihovo neizvršenje samo onda kada ih u potpunosti realizuje i na taj način učini ummet neovisnim od drugih.

Dimenzije kolektivnih obaveza i odgovornost muslimana prema njima

Dimenzije kolektivnih obaveza

Kolektivne obaveze su generalni propisi od kojih zavise ovosvjetski i onosvjetski interesi muslimana i svako njihovo zanemarivanje implicira ignorisanje i odustajanje od navedenih interesa.

U tom smisli imam El-'Izz je rekao: „Znaj da postoje dvije vrste interesa. Prva je ona čija realizacija se nagrađuje zbog veličine koristi koja se postiže njenim izvršenjem i kažnjava zbog ogromne štete zbog njenog zanemarivanja. Ona ima dvije podvrste. Jedna od njih je kolektivna obaveze.“ Nakon toga je rekao: „Pod kolektivnim obavezama se podrazumijeva postizanje koristi i uklanjanje šteta bez personalnog zaduženja bilo kojeg pravnog adresata.“²²

Kolektivne obaveze se odnose na sve segmente ljudskog života i obuhvataju sve granse i specijalizacije. U šerijatu se klasificiraju pod principe općeg ili javnog interesa ummeta, a posebno u savremenom dobu u kojem su se njihovi uzroci promijenili, međuljudski odnosi i veze ispreplele i inovirali se raznovrsni naučno-tehnološki izumi.

vizije i percepcije islamskog učenja o Allahu, kosmosu, čovjeku, prirodi i odnosima u njoj ne može doći ni do reforme ummeta, a niti njegovog napretka.

²² El-'Izz, *Kava'idul-ahkami*, 1/51.

A da bi se to sve moglo postići i pratiti, neophodno je reaktivirati sve vrste ovosvjetskih kolektivnih obaveza, pravilno ih realizovati i prioritetno ustrojiti i primijeniti.

Vrste kolektivnih obaveza

Kolektivni vadžibi po većini metodologa islamskog prava se dijele na dvije vrste.²³ Na obredoslovne kolektivne obaveze poput dženaze namaza, naređivanja dobra i sprečavanja zla, izdavanje vjerskih decizija, postavljanje sudija, edukacija vjerskih znanosti itd. To su neki od primjera obredoslovnih kolektivnih obaveza koje navode klasični islamski pravници u svojim djelima. Analogno njima, u savremenom dobu bi se mogli navesti sljedeći primjeri: upotreba savremenih medijskih sredstava za lakše dostavljanje islamskog učenja, uspostava institucija kolektivnog idžtihada, obrazovanje učenjaka koji bi bili kompetentni i sposobni na jedan naučan i savremen način, odgovarati na napade na islam i njegove svetinje, itd.

Druga vrsta kolektivnih obaveza su ovosvjetske kolektivne obaveze. Islamski pravници za primjer ovosvjetskih kolektivnih obaveza navode zemljoradnju, poljoprivredu, industriju i sve ono od čega zavisi normalno odvijanje života na ovome svijetu poput kupoprodaje, raznih zanata i zanimanja kao npr. medicine, matematike itd.

Ova vrsta kolektivnih obaveza je veoma široka i obnovljiva. Pod njih bi se danas mogli svrstati mnoge neophodne potrebe ummeta radi kojih su muslimani postali ovisni o drugima i poniženi. Npr. na polju ekonomije treba uraditi i poduzeti sve neophodne mjere kako bi ummet ostvario svoju ekonomsku samostalnost i neovisnost od drugih naroda. Potrebno je izgraditi i osnovati naučnoistraživačke centre, laboratorije i institute za istraživanje, inoviranje, naučna otkrića, strateške studije, odgojno-obrazovne filozofije i politike, te centre za obuku stručnjaka i specijalista za različite naučno-tehnološke oblasti kao i iznalaženja islamskih alternativa na svim segmentima ljudskog života koje bi zamijenile neislamske koje su, nažalost, bezrezervno prihvaćene u

²³ El-Esnevi, *Nihajetul-suli fi šerhi Minhadžil-usuli*, Alemul-kutubi, 1/185-186. Šatibi, *El-Muvafekat*, 1/176.

muslimanskim zemljama na svim obrazovnim, ekonomskim i drugim institucijama i tretirane i podučavane kao da su islamske.

Iz navedenog se da zaključiti da se kolektivne obaveze u islamu odnose i obuhvataju sve segmente ljudskog života, stoga je muslimanima danas neophodno da ih tako prihvate i poimaju kako bi mogli njihovom primjenom realizovati svoje potrebe i interese, kako na lokalnom, tako i na svjetskom planu.

Stoga je obaveza svakog muslimana da razumije interese i potrebe savremenog svijeta, te da se profilira u nekoj oblasti putem koje će moći koristiti ummetu. Najbolja vrsta specijalizacije je ona kroz koju će moći realizovati neki od kolektivnih obaveza u korist muslimana.²⁴

Konstantnost kolektivnih obaveza

Jedna od najbitnijih stvari o kojoj muslimani trebaju brinuti jeste institucija kolektivnih obaveza zbog toga što one imaju direktni uticaj na njihov život.

Zato se s pravom može reći da u onolikoj mjeri koliko muslimani budu izvršavali svoje individualne šerijatske obaveze i shvatali koje su im kolektivne i izvršavali ih, u tolikoj mjeri će živjeti islam u punini i u isto vrijeme će u tolikom obimu jačati i napredovati ummet.²⁵ Kolektivne obaveze su konstantne i obnavljaju se sukladno potrebama muslimana. One su u svakom vremenu i prostoru veoma široke i to onoliko koliko i ljudske potrebe. Stoga se u svakom vremenu i prostoru javljaju nove kolektivne obaveze koje prije nisu bile, koje treba prihvatiti i realizovati kako bi se moglo udovoljiti zahtjevima tog vremena i prostora.

Isto tako neke kolektivne obaveze mogu i nestati zbog toga što su ih vrijeme, prostori i potrebe prevazišli.

Zbog toga se mnoga pitanja danas od muslimana traže iz razloga što ih nalažu savremene potrebe i napredak života. U takvim i sličnim situacijama se uvijek mora imati na umu pravilo kroz koje se sve te

²⁴ Se'id Havva, *Kej nemdi be'iden 'an ihtijadžatil-'asri*, Daru Ammar, Bejrut, Liban, 1988. godina, str. 52.

²⁵ Se'id Havva, *Kej nemdi be'iden 'an ihtijadžatil-'asri*, str. 42.

novonastale obaveze moraju klasificirati, poimati i primjenjivati, a koje glasi da sve što je muslimanima potrebno za jačanje, zaštitu, napredak i razvoj ima status kolektivne obaveze kao npr. mediji danas koji su postali veoma opasno oružje.²⁶

Prema tome, status kolektivnih obaveza se mijenja sukladno vremenu, prostoru, odnosno mjestu. Kolektivne obaveze u ovom vremenu nisu iste kao u prethodnim vremenima. U bogatim državama one nisu iste kao u siromašnim, jer svaka sredina ima svoje specifičnosti, potrebe, nužde, itd.

U svakom novom dobu poimanje islama treba obnavljati i reformirati a ta obnova zahtijeva i prikladne metode i sredstva koja mu odgovaraju.²⁷

Međutim, ipak treba istaći da su mnoge kolektivne obaveze konstantne i stalne, a njihov pravni status je nepromjenljiv poput medicine, poljoprivrede i industrije. Ponekad se ipak mogu promijeniti njihovi uzroci i sredstva koja uslovljavaju njihova značenja, bit i suštinu. Zbog toga i ta nova sredstva dobivaju status kolektivnih obaveza na osnovu pravila da ono bez čega se ne može upotpuniti obaveza i ono samo postaje obaveza, jer se intencije i ciljevi navedenih kolektivnih obaveza ne mogu realizovati bez tih sredstava.

Na osnovu navedenog, muslimani su danas u obavezi da usmjeravaju svoju djecu na školovanje i specijalizaciju u tim vitalnim naučno-tehnološkim granama kako bi svako od njih bio stručan i osposobljen u svojoj branši i mogao dati svoj maksimum u reformi islamskog ummeta.

Odgovornosti svih muslimana za realizaciju kolektivnih obaveza

Samo poimanje Zakonodavčeve naredbe koja se odnosi na kolektivne obaveze i njihovo pravilno razumijevanje aludira na obim odgovornosti kada je u pitanju njihova realizacija.

Slabo zanimanje i indolentnost muslimana prema kolektivnim obavezama treba možda tražiti u nerazumijevanju samog

²⁶ Se'id Havva, *Kej nemdi be'iden 'an ihtijadžatil-'asri*, str. 40.

²⁷ Omer, Ubejd Hasene, *Muradže'atu fil-fikrid-d'aveti vel-hareketi*, Darun-nehda, Alžir, str. 93.

Zakonodavčevog govora koji ih tretira. Velika je razlika između Zakonodavčeve naredbe koja tretira kolektivne obaveze - vadžibe upućene svim muslimanima i one koja je upućena pojedincu. Samo to poimanje izaziva osjećaj veličine odgovornosti prema njoj i onome na što se odnosi.²⁸

Općepoznata je saglasnost islamskih pravnika po pitanju odgovornosti i grijeha cijelog islamskog ummeta ukoliko njegovi članovi ne izvrše kolektivnu obavezu. Međutim, nisu saglasni oko toga na koga se odnosi naredba koja tretira kolektivnu obavezu: da li se odnosi samo na određenog pravnog adresata ili na sve muslimane? Ili se odnosi samo na određenu skupinu ili na neke iz nje?

Većina islamskih pravnika smatra da je naredba koja naređuje kolektivnu obavezu upućena svim muslimanima, u protivnom svi muslimani ne bi bili griješni ukoliko bi se oglušili o njenu realizaciju.²⁹

U tom smislu imam Šatibi je rekao: „Učenjaci smatraju da je zahtjev za realizaciju kolektivne obaveze upućen svima muslimanima. Međutim, ukoliko ga izvrše neki od njih, ta obaveza spada s ostalih. To što su rekli je ispravno s aspekta općeg zahtjeva.“³⁰

Stav većine pravnika po ovom pitanju ima praktične i stimulirajući efekte i refleksije, jer izaziva osjećaj kod svakog muslimana o odgovornosti i zahtjev da se aktivira i preuzme inicijativu za realizaciju kolektivne obaveze bilo to neposredno ili posredno, ili da traži i zahtijeva da se ona realizuje od strane onih koji su sposobni i u mogućnosti su da je izvrše. Svaki musliman u ummetu je bitan i važan bez obzira koji položaj obnašao i status imao. On je stoga po šerijatu odgovoran i treba biti svjestan važnosti i bitnosti svoje uloge i odgovornosti. Ni u kom slučaju se ne smije ponižavati, jer je potreban društvu i zajednici. Dužan je da joj služi shodno svojim mogućnostima i sposobnostima. A prije svega toga, treba imati na umu da njegove odgovornost i djelovanje ni u kom slučaju nije nešto što je preporučeno i volonterski, nego jedna od šerijatskih obaveza.

²⁸ Atijje, *En-Nazarijetul-'ammetu liš-šeri'atil-islamijeh*, str. 177.

²⁹ El-Hanbeli, *El-Musevvede*, str. 90, El-Esnevi, *Nihajetus-sul*, 1/194.

³⁰ Šatibi, *El-Muvafekat*, 1/176.

Mišljenje pravnika koji smatraju da je naredba za realizaciju kolektivne obaveze upućena samo nekim pravnim adresatima nema praktični niti stimulirajući efekat i posljedice kao mišljenje većine pravnika, jer ne iritira osjećaj odgovornosti, te vodi ka zanemarivanju i indolentnosti pravnih adresata prema šerijatskim kolektivnim obavezama.

Prihvatanjem i primjenom tog mišljenja svaki pravni adresat bi imao dojam i osjećaj da je neko drugi, a ne on zadužen za realizaciju kolektivnih obaveza, ili bi se oslonio na drugog misleći da će ih on umjesto njega izvršiti. A to bi opet imalo za posljedice da se oslabi kreativnost i snaga muslimana što bi rezultiralo nestankom različitih vrsta općih interesa i koristi.

Mišljenje većine pravnika da je naredba kolektivnih obaveza upućena svim muslimanima u biti treba posmatrati samo s aspekta općeg zahtjeva i grijeha za zanemarivanje kolektivnih obaveza s ciljem da se svi muslimani aktiviraju i podstaknu na njihovu realizaciju zbog njihove opće nužnosti i neophodnosti.

Međutim, u biti je nemoguće da ih direktno svi muslimani izvrše, nego samo oni koji su u mogućnosti, oni koji su kompetentni i kvalifikovani. Npr. medicinu, kako navodi šejh Hudari, ne može je upražnjavati zemljoradnik čija misao ne prelazi njegovu oranicu. Isto tako, suđenje ljudima može vršiti samo onaj koji je završio pravne znanosti, koji je pronicljiv i koji poznaje sredinu u kojoj živi. Tako je i sa svim ostalim neophodnim kompetencijama koje trebaju da se nađu kod stručnjaka različitih zanimanja. Njih mogu izvršavati samo oni muslimani koji su se osposobili za njih.³¹

Navedene tvrdnje pojašnjava imam Šatibi u sljedećem citatu: „(...) moguće je i reći da je kolektivna obaveza, obaveza svih, ali u prenesenom smislu, jer je njeno izvršenje, u biti realizacija opće koristi i općeg interesa pa su svi načelno zaduženi za njeno izvršenje. Neki od obveznika su direktno sposobni da je izvrše, to su oni koji su kompetentni, a ostali, i pored toga što nisu u mogućnosti da je izvrše, u mogućnosti su da podrže one koji su u mogućnosti. Ko je, npr., sposoban za neku funkciju dužan ju je uspostaviti, a ko nije, dužan je uraditi drugu stvar, a to je podržati onoga koji u mogućnosti i prisiliti

³¹ El-Hudari, *Usulul-fikh*, str. 41.

ga ako treba da je izvrši. Dakle, onaj koji je u mogućnosti da izvrši kolektivnu obavezu, dužan ju je izvršiti, a onaj koji nije, obavezan je podržati onoga koji je moćan da je izvrši, jer kompetentan je neće moći izvršiti bez podrške drugih sukladno pravilu da ono bez čega se ne može izvršiti obaveza i samo postaje obaveza.³²

Iz izloženog se da zaključiti da su za izvršenje kolektivnih obaveza u islamu zaduženi svi muslimani. Svako shodno svojim mogućnostima. Onaj koji je sposoban da ih izvrši, lično ih mora uraditi, a onaj koji nije, obaveza mu je pomoći i podržati sposobnog i kompetentnog da ih realizuje i na taj način će svi uzeti učešće u njihovoj realizaciji.³³

Zaključna razmatranja

Nakon detaljne elaboracije institucije kolektivnih obaveza u islamskom pravu došlo se do sljedećih rezultata:

- da su kolektivne obaveze jedna od najvažnija institucija i propisa u islamskom pravu,
- da se pod kolektivnim pravnim obavezama u šerijatu podrazumijevaju djela čije izvršenje Zakonodavac traži na jedan imperativan način od svih muslimana,
- da se kolektivne obaveze dijele na vjersko-obredne i ovosvjetske,
- da su kolektivne obaveze danas od strane islamskog ummeta skoro u potpunosti zanemarene zbog njihovog pogrešnog razumijevanje, shvatanja i primjene, te da su stoga ograničene samo na neke obredoslovne,
- da je indolentan i potpuno pogrešan odnos prema toj instituciji jedan od glavnih razloga duhovne, kulturne, civilizacijske i svake druge zaostalosti muslimana danas u svijetu,
- da su kolektivne obaveze u šerijatu konstante, obnovljive i da obuhvataju sve životne potrebe, kako pojedinca muslimana, tako i islamske zajednice, društva i države,

³² Šatibi, *El-Muvafekat*, 1/178-179.

³³ Ibid.

- da su za njihovu realizaciju zaduženi svi muslimani; oni koji su sposobni i kompetentni dužni su da ih izvrše lično, a oni koji nisu - indirektno. Oni trebaju podržati, pomoći i podstaknuti kompetentne i sposobne,
- kolektivne obaveze su po svojim ovosvjetskim i onosvjetskim posljedicama važnije od individualnih i
- da je neophodno, ako se želi reforma stanja islamskog ummeta, reaktivirati instituciju kolektivnih obaveza njenim pravilnim tretiranjem, poimanjem i primjenom putem izgradnje i uspostave svih javnih i drugih institucija i interesa bez kojih jedna, zajednica, društvo i država ne mogu normalno funkcionisati.

Popis literature:

- Atijje (1988) *En-Nazarijetul-'ammetu liš-šeri'atil-islamijeh*, Matbe'atul-medinetil-munevvereh.
- Bedran, Ebul- Ajnejn, *Usulil-fikhil-islamijj*, Muessestu šebabil-džami'ati, Egipat.
- El-Esnevi, *Nihajetul-suli fi šerhi Minhadžil-usuli*, Alemul-kutubi.
- El -Esfahani (1988) *El-Keššaf anil-mahsuli*, Darul-ilmijje, Bejrut, Liban, prvo izdanje.
- El-Gazali, *El-Mustesfa minel-usuli*, Darul-kutubil-ilmijje, Bejrut, Liban, drugo izdanje.
- El-Gazali, Ebu Hamid *Ihja 'ulumid-din*, Daru Ibn Hazm.
- El-Karafı (1994) *Ez-Zehire*, Darul-magribil-islami, prvo izdanje.
- Hallaf (1990) *Ilmul-usulil-fikh*, Ez-Zehra, Alžir, prvo izdanje.
- Hasene, Omer Ubejd, *Muradže'atu fil-fkrid-d'aveti vel-hareketi*, Darul-huda, Ajn Melile,, Alžir.
- Husari, Ahmed (1981) *Nazarijetul-hukmi ve mesadirit-tešri'i fi usulil-fikhi*, Mektebetul-kullijatil-ezherijje, Kairo, Egipat.
- Izudddin b. Abdusselam, *Kava'idul-ahkami fi mesalihil-enami*, Darul-džejli, Bejrut, Liban.
- Salah Zejd, *El-Hukmuš-šer'ijjiteklifijj*, Darus-sahve linnešr, Kairo.

- Se'id Havva (1988) *Kej nemdi be'iden 'an ihtijadžatil-'asri*, Daru Ammar, Bejrut, Liban.
- Šatibi, *El-Muvafekatu fi usuliš-šeri'ati*, Darul-m'arife, Bejrut, Liban, verifikacija: Abdullah Draz.
- Ševkani, *Iršadul-fuhuli*, Darul-m'arife, Bejrut, Liban.
- Šihabuddin el-Hanbeli, *El-Musevvede fi usulil-fikhi*, Darul-kitabil-'arabi, Bejrut, Liban.
- Topoljak, Sulejman (2006) *Uvod u metodologiju islamskog prava*, Novi Pazar.
- Zejdan, Salah (1985) *El-Hukmuš-šer'i*, Darus-sahve lin-nešri vet-tevz'i.
- Zerkeši (1994) *El-Bahrul-muhit fi usulil- fikhi*, Darul-kutubi, prvo izdanje.
- Zuhajli, Muhammed (1986) *Usululu-fikhil-islami*, Novo izdanje, Damask.

COLLECTIVE RESPONSIBILITIES: RELIGIOUS OBLIGATION AND NECESSITY IN THE REFORM OF THE UMMAH

Abstract

There are many reasons for the modern civilizational and cultural backwardness of Muslims in relation to other nation, cultures and civilizations. It is a special inexhaustible and difficult topic that is not the subject of our study, about which a lot has been written, discussed and thought about. The backwardness of Muslims today is only a consequence, and the main, perhaps the only cause, is the wrong, partial and incorrect intellection, understanding, acceptance and application of Islamic beliefs and teachings by modern Muslims themselves.

Correct belief and teaching should profile Muslims' correct and well-balanced perception and vision of the cosmos, life and man and his relationship to God, nature and other creatures. Without the correct formatting of awareness of the stated truths among Muslims, the unenviable situation of the Ummah cannot and will not be changed.

In that context, this study intends to emphasize one of the most important institutions in the Sharia, the institution of collective obligations, without which, in our opinion, it can not be religious, civilizational or cultural reform of the Ummah. That institution has been almost completely neglected in the civilized and cultural segment of the world, and in the religious segment it has been greatly reduced and limited to only some of its ritual aspects.

The studies will try, within the framework of the available space and set rules, to light up the most important reforming dimensions of the institution of Sharia collective obligations Fardul-el-keifajeh with the aim of emphasizing and pointing out its importance, significance and reactivation, which is necessary for the survival, renaissance and progress of the ummah.

Keywords: *collective obligations, individual obligations, Islam, Sharia, ummah, responsibility, reform, individual and collective interests*

الفروض الكفائية واجب ديني وضرورة في إصلاح الأمة

الملخص

يوجد هناك أسباب متعددة ومختلفة لتخلف المسلمين مقارنة بالشعوب الأخرى من الناحية الثقافية والحضارية، ولكن نعتقد أن السبب الرئيسي لتخلف المسلمين اليوم هو فهمهم الخاطئ للعقيدة الإسلامية وتطبيقها من قبلهم. الفهم الصحيح للعقيدة الإسلامية يحقق التصوير الصحيح والمتزن نحو الله تعالى، نحو الكون، نحو الحياة ونحو الإنسان وكذلك العلاقة بينهم، ولهذا السبب لا تستطيع ولن تستطيع حالة المسلمين أن تتغير قبل أن يصححوا فهمهم للعقيدة الإسلامية.

تهدف هذه الدراسة إلى الإشارة لواحد من الأهم المبادئ للإصلاح الديني والحضاري والثقافي للأمة الإسلامية، الذي تم إهماله اليوم في حياة المسلمين أو حصره على بعض الأحكام التعبدية.

تحاول هذه الدراسة، في الحدود المسموحة، أن تركز وتلقي الضوء على أهمية مبدأ الفروض الكفائية، لكي تلفت النظر إلى أهميتها وضرورتها في إصلاح الحال العام للأمة الإسلامية.

الكلمات المفتاحية:

فرض العين، فرض الكفاية، أمة، المسؤولية، الإصلاح، المصلحة الفردية، المصلحة العامة.